

TADEUSZ KOTŁOWSKI
Poznań

REPUBLIKA WEIMARSKA W POLSKIEJ HISTORIOGRAFII

(Stan badań i postulaty badawcze*)

Republika Weimarska była pierwszą w historii Niemiec próbą demokratycznej wspólnoty. Po upadku rewolucji 1848 r. rozwój państwa i społeczeństwa niemieckiego odbywał się w formie opartej na zwierzchnictwie monarchii, powierzchownie tylko zmodernizowanej. Rewolucja w 1918 r. nie rozwiązała wielkich zadań ogólnonarodowych — wprawdzie obaliła monarchię, ale nie naruszyła podstaw ekonomicznych starego ustroju. Zastąpienie monarchii republiką było przecież aktem ogromnej wagi, jakkolwiek faktycznie pozostawiło rządy w rękach wielkiej burżuazji — coraz natęczywiej dobijającej się o władzę, i wielkich właścicieli ziemskich — warstwy słabnącej ekonomicznie, ale posiadającej tradycje odgrywania od wielu pokoleń kierowniczej roli w państwie. Rosło znaczenie armii, pozornie neutralnej, ale w gruncie rzeczy prawicowej i nacjonalistycznej. Nie uległa zmianie świadomość i psychika społeczeństwa wychowanego przez instytucje II Rzeszy. Demokracja, zrodzona w okresie klęski i załamania, obciążona została warunkami i konsekwencjami tego kryzysu. Historia Republiki Weimarskiej rozpatrywana na tym tle — mimo osiągniętego postępu, wprowadzenia niektórych reform i pewnego rozkwitu życia kulturalnego — jest w istocie historią niepowodzenia demokracji w Niemczech. Poza wydarzeniami, jakie miały miejsce w okresie, który rozpoczął się w połowie udaną, a w połowie chybioną rewolucją 1918 r. i trwał czternaście lat, aż do 1933 r., należy dostrzegać różne historyczne i polityczne uwarunkowania. Republika Weimarska jako kontynuacja gospodarczo-społeczna i polityczna II Rzeszy była kształtowana przez trzy zespoły zjawisk: 1) przez rozwój charakterystyczny dla poprzedniej epoki, której Republika była i negacją i kontynuacją; 2) przez układ gospodarczych i politycznych stosunków w powojennej Europie; 3) przez zdarzenia dokonujące się po rewolucji w samych Niemczech. Tylko poprzez pryzmat tych zjawisk można oceniać znaczenie i działalność tych sił, które tak wydatnie przyczyniły się do kryzysu i upadku Republiki Weimarskiej.

* Artykuł ten powstał w ramach badań Problemu Resortowego R. III/4: *Zagadnienia historii Niemiec i stosunków słowiańsko-germańskich i niemiecko-polskich.*

Historia owych czternastu lat istnienia Republiki interesowała wielu badaczy: socjologów, ekonomistów i przede wszystkim historyków. Największym dorobkiem na tym polu poszczycić się może historiografia zachodnoniemiecka. Bibliografie: *Jahresverzeichnis der deutschen Hochschulschriften* i *Bibliographie zur Politik in Theorie und Praxis* Düsseldorf 1976) wymieniają setki pozycji dotyczących historii Niemiec weimarskich. Porównanie prac syntetycznych L. Bergsträssera¹, E. Eycka², K. D. Brachera³, K. Buchheima⁴, A. Schwarza⁵, E. Niekischa⁶ oraz najnowszych H. Heibera⁷, A. Rosenberga⁸, W. Tormina⁹, H. Mommsena¹⁰ i in. — wskazuje wyraźnie, iż historiografia ta znacznie poszerzyła katalog pytań badawczych i rozwinęła nowe metody badawcze w porównaniu z poprzednimi okresami. Z drugiej strony pozostaje ona nadal klasowo ograniczona i politycznie zdeterminowana.

W NRD główną uwagę poświęcono dotąd zagadnieniom militarystyki i ruchu robotniczego¹¹; prowadzono także badania celem opracowania nowych podręczników i syntez, dających dość wszechstronne ujęcie najnowszej historii Niemiec w duchu marksistowskim¹².

¹ L. Bergsträsser, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*. München 1950.

² E. Eyck, *Geschichte der Weimarer Republik*. Erlenbach—Zürich 1956; por. najnowszą pracę tego autora: *Geschichte der Weimarer Republik*. Bd. I: *Vom Zusammenbruch des Kaisertums bis zur Wahl Hindenburgs (1918 - 1925)*, Bd. II: *Von der Konferenz von Locarno bis zu Hitlers Machtübernahme (1925 - 1933)*. Erlenbach—Zürich 1974.

³ K. D. Bracher, *Die Auflösung der Weimarer Republik. Eine Studie zum Problem des Machtzerfalls in der Demokratie*. Stuttgart und Düsseldorf 1957.

⁴ K. Buchheim, *Die Weimarer Republik. Grundlagen und politische Entwicklung*. München 1960.

⁵ A. Schwarz, *Die Weimarer Republik*. Frankfurt a.M. 1968.

⁶ E. Niekisch, *Die Legende von der Weimarer Republik*. Köln 1968.

⁷ H. Heiber, *Die Republik von Weimar*. München 1974.

⁸ A. Rosenberg, *Entstehung der Weimarer Republik*. Köln 1974.

⁹ W. Tormin, *Die Weimarer Republik*. Frankfurt a.M. 1975.

¹⁰ H. Mommsen, D. Petzina, W. Bernd, *Industrielles System und politische Entwicklung in der Weimarer Republik. Verhandlungen des Internationalen Symposiums in Bochum von 12 - 17 Juni 1973*. Düsseldorf 1974.

¹¹ *Historische Forschungen in der DDR 1960 - 1970. Analyse und Berichte zum XIII. Internationalen Historikerkongress in Moskau 1970*; „Zeitschrift für Geschichtswissenschaften”. Sonderband Berlin 1970; *Klassenkampf, Tradition, Sozialismus. Von den Anfängen der Geschichte des deutschen Volkes bis zur Gestaltung der entwickelten sozialistischen Gesellschaft in der Deutschen Demokratischen Republik*. Grundriss, Berlin 1974.

¹² Z dwunastu tomów *Deutsche Geschichte* dziejów Republiki Weimarskiej dotyczy tom 10 opracowany przez W. Rugego, *Deutschland von 1917 bis 1933. Von der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution bis zum Ende der Weimarer Republik*. Berlin 1974; por. także *Deutsche Geschichte in drei Bänden*. Bd. III. Berlin 1967 oraz

Ocena dotychczasowych osiągnięć polskiej historiografii i nakreślenie przyszłych kierunków badań nad dziejami Niemiec weimarskich może mieć tylko charakter próby i to próby stosunkowo dyskusyjnej. Tego autor niniejszych słów jest świadomy. Celem niniejszego artykułu jest podsumowanie dorobku polskiej literatury naukowej, analiza istniejącego stanu rzeczy, wskazanie zarówno osiągnięć, jak i braków w historiografii Niemiec lat 1919 - 1933. Ma on stanowić pewną podstawę do dyskusji nad stanem badań dotyczących Republiki Weimarskiej, a jednocześnie umożliwić sformułowanie ogólnych wytycznych do dalszych prac nad tym okresem dziejów Niemiec.

Trudności przy pisaniu tego typu rozpraw zwiększa brak pomocniczej literatury z zakresu historii historiografii, zwłaszcza dotyczącej najnowszej historii powszechnej. Pewną pomocą natury merytorycznej służyć mogły prace M. H. Serejskiego¹³ lub J. Dutkiewicza i K. Szreniawskiej¹⁴, a ponadto artykuły i przeglądy badań publikowane w czasopiśmie historycznych¹⁵. W tym miejscu należy wyjaśnić, że analiza nie została objęta bogata literatura poświęcona regionalnej historii Śląska, Pomorza, Warmii i Mazur, która wprawdzie nieraz łączy się z problematyką niemiecką czy stosunków polsko-niemieckich, ale wymagałaby odrębnego omówienia. Dzieje tych regionów w interesującym nas okresie posiadają swoje osobne prace historiograficzne¹⁶. Dotyczy to również zagadnienia mniejszości polskiej w Niemczech i niemieckiej w Polsce¹⁷.

H. J. Winkler, *Die Weimarer Demokratie. Eine politische Analyse der Verfassung und der Wirklichkeit*. Berlin 1968.

¹³ M. H. Serejski, *Historycy o historii*, t. II. Warszawa 1966.

¹⁴ J. Dutkiewicz, K. Szreniawska, *Zarys historii historiografii polskiej*, cz. III. Łódź 1959.

¹⁵ G. Labuda, *Dzieje Prus jako zagadnienie historiograficzne*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1967, ss. 1-20; A. Owsińska, *Poglądy historyków polskich na stosunek Niemców do Polski (cz. II od 1914-1948)*. „Prace historyczne” nr 2/1967, ss. 137-172; T. Jędruszczyk, *Stan badań i potrzeby polskiej historiografii w zakresie* „Prace historyczne” nr 2/1969, ss. 79-91; J. Topolski, A. Wyczański, *Badania historyczne w Polsce w latach 1945-1970*. „Nauka Polska” nr 2/1971, ss. 20-46; J. Wituch, *Historia powszechna najnowsza w historiografii polskiej 1965-1975*. „Wiadomości historyczne” nr 1/1976, ss. 4-9.

¹⁶ A. Brożek, *Stan badań i problemy badawcze w zakresie historii Górnego Śląska (1870-1945)*. W: *Regionalne badania naukowe*. Katowice 1969, ss. 59-99; W. Wrzesiński, *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920-1939*. Poznań 1963 (tam omówienie literatury); B. Dopierała, *Polaty na Pomorzu Zachodnim w latach 1918-1945. Stan badań i postulaty badawcze*. „Przegląd Zachodnio-Pomorski” z. 4/1968, ss. 5-17.

¹⁷ *Polacy w Republice Weimarskiej i w III Rzeszy. Materiały z seminarium w Rucianem 26-30 VI 1964 r.* Olsztyn 1965; W. Wrzesiński, *Polski ruch narodowy w Niemczech 1922-1939*. Poznań 1970 (tam dalsza literatura); P. Hauser,

Polski dorobek piśmienniczy dotyczący dziejów Republiki Weimarskiej prezentuje się dość skromnie. W okresie międzywojennym, zwłaszcza w latach trzydziestych, ukazało się kilkanaście prac stojących niejako na pograniczu studium politycznego, szkicu publicystycznego i pracy popularno-naukowej¹⁸. Prace te związane były nierzadko z tzw. problematyką stykową, polsko-niemiecką lub emigracyjno-polonijną. Z zakresu tematyki gospodarczej oraz polsko-niemieckich stosunków gospodarczych ukazało się kilka rozpraw i prób opracowań, mających pewne cechy studiów naukowych¹⁹. Historią polityki wewnętrznej Republiki Weimarskiej właściwie się nie zajmowano. Dwa z bardzo nielicznych szkiców, dotyczących upadku Republiki, wyszły spod pióra Z. Nowakowskiego²⁰ i A. Malatyńskiego²¹.

Bibliografia literatury przedmiotu powstałej w okresie powojennym

W sprawie koncepcji badań nad mniejszością niemiecką w Polsce. „Studia Historica Slavo-Germanica” 1975, t. IV, ss. 127-137; J. Byczkowski, *Niektóre aspekty problemu mniejszości narodowych w polityce Republiki Weimarskiej.* W: *Studia Śląskie t. XXXII* (1977), ss. 47-65.

¹⁸ K. Grzybowski, *Powstanie Republiki Niemieckiej. Szkic prawno-polityczny.* Kraków 1929; W. Natanson, *Traktaty Lokareńskie.* Warszawa 1932; F. Chrzanowski, *Niemieckie skargi mniejszościowe na Polskę przed Radą Ligi Narodów w latach 1920-1930.* „Strażnica Zachodnia” nr 1/1930; A. Cieśliczak, *Polacy w Niemczech.* Poznań 1931; K. Gostyński, *Wzajemne stosunki między Rzeszą a Niemcami zagranicznymi w okresie przedhitlerowskim.* „Strażnica Zachodnia” nr 4/1933; T. Katelbach, *Niemcy współczesne wobec zagadnień narodowościowych.* Warszawa 1932; A. Maykowski, *Problem mniejszościowy jako narzędzie polityki niemieckiej.* Poznań 1928; S. Dangel, *Na drogach odwetu.* Warszawa 1930; E. Ruecker, *Niemcy, Prusy, Polska.* Kraków 1928; K. Smogorzewski, *Propaganda korytarzowa zagranicą.* Toruń 1930; Z. Wojciechowski, *Ze sławistyki i badań nad wschodem niemieckim w Niemczech.* „Kwartalnik Historyczny” 1929, t. III, ss. 261-284 i „Roczniki Historyczne” nr 7/1931, ss. 82-112.

¹⁹ R. Dołęga, *Atak gospodarczy Niemiec na naszą granicę zachodnią.* Katowice 1927; J. Adamkiewicz, *Rolnictwo w ustroju gospodarczym powojennych Niemiec i jego widoki na przyszłość.* Warszawa 1929; W. Fabierkiewicz, *O konsekwencjach gospodarczych planu Dawesa.* Warszawa 1925; C. Z., *Ustawa handlowa polsko-niemiecka,* „Polska Gospodarcza” z 10/1934; K. Kierski, *Polsko-niemiecki układ likwidacyjny.* W: *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1930; S. F. Królikowski, *Wobec nowej fali protekcyjizmu gospodarczego w Niemczech.* „Polska Gospodarcza” z 16/1930; tenże, *Umowa gospodarcza polsko-niemiecka.* „Strażnica Zachodnia” nr 1/1930; J. Kurantowski, *O likwidacji majątków niemieckich.* Poznań 1925; T. Łychowski, *Polityka handlowa Niemiec a traktat polsko-niemiecki.* „Polska Gospodarcza” z 13/1930; J. W. Piasecki, *Tranzyt niemiecki przez Polskę.* Toruń 1935; A. Ringman, *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze na tle wojny celnej.* Warszawa 1929; tenże, *Cele i środki niemieckiej polityki zaborczej. Powojenny rozwój i ekspansja gospodarcza Niemiec.* Warszawa 1931; B. Rzepecki, *Zatarg gospodarczy polsko-niemiecki.* Warszawa 1930.

²⁰ Z. Nowakowski, *Niemcy à la minute.* Warszawa 1933.

²¹ A. Malatyński, *Niemcy pod znakiem Hitlera.* Warszawa 1933.

tylko pozornie wydaje się obszerna. Znakomita większość pozycji dotyczy bądź dłuższego okresu dziejowego, bądź przedstawia jedynie pewne fragmenty czy problemy z dziejów Republiki, lub też odnosi się do szczegółów luźno jedynie związanych z tematem. Interesujące nas prace można podzielić na dwie grupy: a) ogólne prace o nowożytnych i najnowszych dziejach Niemiec, przedstawiające syntetycznie historię Republiki Weimarskiej; b) prace monograficzne poświęcone problematyce wewnętrznej i polityce zagranicznej Niemiec w latach 1919 - 1933, artykuły, przyczynki naukowe, czy też opracowania oparte na referatach przygotowanych z okazji różnych rocznic i konferencji.

Do grupy pierwszej zaliczyć możemy przede wszystkim prace J. Pajewskiego i J. Krasuskiego, a częściowo także studium J. Wąsickiego. Praca J. Pajewskiego²² stała się w momencie jej wydania swego rodzaju rewelacją. Do dziś zresztą spełnia ona bardzo pożyteczną funkcję ujętego w stylu kronikarskim, podręcznika historii Niemiec od XVI w. do 1939 r. Oparta na dość skromnych w owym czasie materiałach, zawiera w kwestiach szczegółowych sądy, które w świetle obecnie dostępnych źródeł muszą wywoływać kontrowersje. Interesujący nas tu okres przedstawiony został zaledwie na kilkunastu stronach i podobnie jak zagadnienie polsko-niemieckie nie znalazł wyraźnego, koncepcyjnego ujęcia. Wyrażone przez autora poglądy na ten temat nie odbiegały od linii tradycyjnych ujęć historiografii polskiej. Jest to zrozumiałe, gdyż praca powstała w atmosferze pierwszych lat powojennych, kiedy to na przeszłość niemiecką i polsko-niemiecką spoglądano przez pryzmat doświadczeń minionej wojny i okupacji hitlerowskiej.

Zupełnie inny charakter nosi próba syntezy dziejów Rzeszy Niemieckiej pióra J. Krasuskiego²³, obejmująca 73 lata jej istnienia. Autor zbudował swoją pracę wokół historii politycznej społeczeństwa niemieckiego. Wybór właśnie dziejów politycznych jako szkieletu konstrukcji wydaje się w pełni uzasadniony. J. Krasuski połowę swojej książki poświęca dziejom Niemiec do 1918 r., a pozostałą połowę dzieli mniej więcej równomiernie na opis Niemiec weimarskich i III Rzeszy. Na pierwszy plan wybijają się dwie cechy tej syntezy. Z jednej strony autor usiłuje uchwycić i przedstawić struktury polityczne, społeczne, ideowe i psychologiczne, które decydowały o charakterze narodu i państwa niemieckiego w różnych okresach jego dziejów, z drugiej zaś — rozbudowuje warstwę refleksyjną; próbuje powiązać fakty i wyjaśnić wydarzenia, przede wszystkim specyficznymi cechami sytuacji politycznej i społecznej Niemiec. Ta druga wła-

²² J. Pajewski, *Niemcy w czasach nowożytnych (1517 - 1939)*. Poznań 1947.

²³ J. Krasuski, *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871 - 1945*. Poznań 1969, wyd. II. Poznań 1971 (wyd. III. Poznań 1978), a także tegoż, *Z dziejów niemieckiej myśli politycznej XIX i XX wieku*. Poznań 1965.

śnie warstwa wydaje się być słabszą stroną dzieła. Przy realizacji takiego zamysłu, wobec konieczności kondensacji tekstu, nieuniknione są fragmenty budzące niedosyt, wątpliwości, a nawet sprzeciw. Omawiając okres Republiki Weimarskiej J. Krasuski stosunkowo szeroko pisze o partiach politycznych, mało o korpusie urzędniczym i armii, jeszcze mniej o szkole i lokalnych instytucjach władzy. Charakterystyka początków hitleryzmu ujęta została w telegraficznym skrócie, a interpretacja osobowości przywódców NSDAP jest bardzo kontrowersyjna. Książka J. Krasuskiego daje jednak podstawę do dyskusji nad wieloma zagadnieniami zasadniczej wagi. Treść i zasięg tej dyskusji, toczony zarówno na łamach prasy, jak i wśród specjalistów — historyków, stanowi miarę wartości dzieła²⁴.

Przemianami ustrojowymi jakie dokonały się w Niemczech w latach 1914 - 1949 zajął się w swej syntetycznej pracy J. Wąsicki²⁵. W większości została ona oparta na literaturze przedmiotu, głównie zresztą niemieckiej. Jak stwierdził autor, nagromadzenie problemów ustrojowych i politycznych w poszczególnych okresach, nie pozwoliło mu na prześledzenie dokonujących się tam przemian na podstawie szerokiej bazy źródłowej. Wymagałoby to podjęcia badań monograficznych, dotyczących zwłaszcza lat 1918 - 1933, inne bowiem okresy mają dość bogatą literaturę.

Książka J. Wąsickiego obejmuje, wbrew tytułowi, lata 1871 - 1949, tj. od momentu powstania II Rzeszy do utworzenia samodzielnych dwóch państw niemieckich. Niemiec weimarskich dotyczą bezpośrednio dwa rozdziały, czyli około 1/3 pracy. W pracy omówiono głównie stosunek Rzeszy niemieckiej do tworzących ją krajów, pozycję poszczególnych krajów w nowej formie ustrojowej, jaką była Republika, walkę o zasady unitarne, władze ustawodawcze i wykonawcze oraz pozycję Prus w Rzeszy. Analiza zasad konstytucyjnych Rzeszy republikańskiej pozwoliła J. Wąsickiemu stwierdzić, że zmierzała ona ku jednolitemu państwu, przekreślając jego dotychczasowy charakter związkowy. Poprzez złożenie silnej władzy w ręce prezydenta, stworzono zwłaszcza ustawowe warunki, umożliwiające przeprowadzenie tych zmian w przyszłości. Wreszcie autor starał się wykazać, że konstytucje poszczególnych krajów, jak też ustawy zasadnicze Niemiec, zostały tak sformułowane, by opierając się na nich, można było realizować zamierzenia partii politycznych, wpływających na kształtowanie się postawy polityczno-ideowej Niemiec.

Wobec braku dalszych opracowań całościowych wypada nam sięgnąć

²⁴ Por. m. in.: A. Garlicki, „Kultura” nr 32/1969, s. 9; F. Ryszk a, „Polityka” nr 8/1970, s. 10; J. Żarnowski, „Miesięcznik Literacki” nr 6/1970, ss. 135 - 138; J. Holzer, „Przegląd Historyczny” nr 2/1970, ss. 340 - 341; H. Wereszycki, „Dzieje Najnowsze” nr 2/1970.

²⁵ J. Wąsicki, *Rzesza a kraje niemieckie 1914 - 1949. Między unitaryzmem a federalizmem*. Poznań 1977.

do dorobku monograficznego i analitycznego historiografii polskiej w poszczególnych sferach życia Niemiec weimarskich.

Dzieje gospodarcze Republiki są jedną z najsłabiej zanalizowanych dziedzin. W wielkich syntezach gospodarczych²⁶ poświęcono im zaledwie kilka stron. Brak w ogóle osobnych prac dotyczących historii gospodarczej, polityki ekonomicznej, handlowej czy nawet społecznej Niemiec w omawianym okresie. Ekonomiczną penetrację krajów Europy wschodniej i południowej przez Niemcy omówiła w swej pracy W. Grabska²⁷, a niemiec-ką doktrynę gospodarki wielkiego obszaru J. Chodorowski²⁸. Rozdział III tej ostatniej pracy stanowi obraz liberalnego wariantu doktryny, ukształtowanego podczas istnienia Republiki do chwili powstania systemu hitlerowskiego państwa. Autor podkreślił w nim znaczenie liberalnych założeń filozoficznych tego okresu, decydujących o słabszym oddziaływaniu takiego wariantu. Szerokie tło gospodarcze, jak również i częściowo polityczne, spotykamy jedynie przy analizie polsko-niemieckich stosunków gospodarczych, w zmieniających się warunkach ekonomicznych. Mamy tu na myśli głównie prace B. Ratyńskiej²⁹, K. J. Błahuta³⁰ oraz E. Na-

²⁶ W. Rusiński, *Zarys historii gospodarczej powszechnej. Czasy nowożytne i najnowsze (1500 - 1939)*. Warszawa 1970; J. Ciepielewski, I. Kostrowicka, Z. Landau, J. Tomaszewski, *Historia gospodarcza świata XIX i XX wieku*. Warszawa 1971; a także J. Łukaszewicz, *Krach na giełdzie. Zarys historii kryzysów ekonomicznych*. Warszawa 1967; T. Łychowski, *Zagadnienia obrotu międzynarodowego*. Warszawa 1954.

²⁷ W. Grabska, *Ekonomiczna ekspansja Niemiec na wschód w latach 1870 - 1939*. Wrocław 1964; recenzje tej pracy: M. Tomala, „Sprawy Międzynarodowe” z. 3/1965, ss. 187 - 191; J. Kozeński, „Przegląd Zachodni” nr 4/1965, ss. 336 - 338; I. Ichnatowicz, „Kwartalnik Historyczny” nr 1/1966, ss. 222 - 224.

²⁸ J. Chodorowski, *Niemiecka doktryna gospodarki wielkiego obszaru (Grossraumwirtschaft) 1800 - 1945*. Wrocław 1972; recenzje: J. Byczkowski, „Biuletyn naukowy Zakładu Stosunków Międzynarodowych” nr 2/1973, ss. 105 - 108; M. Czarnowski, „Zaranie Śląskie” nr 1/1974, ss. 153 - 157; Cz. Mojsiewicz, „Ruch Prawniczy” z. 1/1974, ss. 295 - 297; A. Wolff-Powęska, „Studia Historica Slavo-Germanica” 1975, t. IV, ss. 174 - 176.

²⁹ B. Ratyńska, *Stosunki polsko-niemieckie w okresie wojny gospodarczej 1919 - 1930*. Warszawa 1968; por. także: *Niemcy wobec stabilizacji polskiej waluty w latach 1925 - 1926*. „Sprawy międzynarodowe” nr 9/1960; recenzje: W. Balcerak, „Polityka” nr 2/1968, s. 10; J. Przewłocki, „Zaranie Śląskie” z. 2/1969, ss. 281 - 283; T. Kulak, „Sobótka” nr 3/1969, ss. 447 - 449; M. Wojciechowski, „Nowe Książki” nr 21/1968, ss. 1437 - 1438.

³⁰ K. J. Błahut, *Polsko-niemieckie stosunki gospodarcze w latach 1919 - 1939*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1975; recenzje: K. Fiedor, „Sobótka” nr 3/1976, ss. 500 - 502; K. J. Błahut, *Z doświadczeń ekonomicznej polityki niemieckiego imperializmu wobec ziem polskich*. „Biuletyn Niemcoznawczy” nr 1/19, Opole 1969; tenże, *Pierwsza wojna gospodarcza Niemiec przeciwko Polsce w latach 1920 - 1922*. W: *Studia Śląskie* t. XVI, 1970; tenże, *Niemieckie koncepcje integracji gospo-*

biela³¹. Szersze przedstawienie ekonomiki niemieckiej stało się także niezbędne, w celu uchwycenia właściwej wagi czynnika gospodarczego, przy omawianiu ekspansji Niemiec, rozwoju osadnictwa, polityki agrarnej i przemysłowej wschodnich prowincji Republiki. Problemy te wystąpiły w artykułach K. Górskiego³², Z. Nowaka³³, B. Olszewskiego³⁴, K. Fiedora³⁵, L. Skiby³⁶, a także częściowo F. Białego³⁷, B. Dopierały³⁸, J. Stanielewicza³⁹ i T. Minczakiewicza⁴⁰.

Znacznie większa koncentracja badań wystąpiła w zakresie historii politycznej. Próby całościowego ujęcia dziejów politycznych Republiki pojawiły się stosunkowo wcześniej, choć nie były zadowalające pod względem faktograficznym i interpretacyjnym. Początek badań stanowiły prace J. Pajewskiego⁴¹, artykuły: A. Pawłowskiej⁴² i K. Nowaka⁴³, następnie

darczej w Europie w latach 1919 - 1941. W: *Prace Naukowe Instytutu Nauk Społecznych Politechniki Wrocławskiej*, komunikat nr 10/1971.

³¹ E. Nabel, *System finansowania wojny i inflacja (na przykładzie Niemiec w okresie 1914 - 1923)*. „Zeszyty naukowe SGPiS” z. 9/1958, ss. 227 - 270.

³² K. Górski, *Niemiecki kapitał finansowy w Polsce w XX wieku*. „Przegląd Zachodni” nr 11/1948, ss. 489 - 493.

³³ Z. Nowak, *Ekonomiczne podstawy imperialistycznej ekspansji Niemiec w Europie Wschodniej*. W: *Wschodnia ekspansja Niemiec w Europie Środkowej*. Praca zbiorowa pod red. G. Labudy. Poznań 1963, ss. 183 - 211.

³⁴ B. Olszewski, *Interwencja państwa niemieckiego w przemyśle Śląska w okresie Republiki Weimarskiej (1919 - 1933)* W: *Studia Śląskie* t. 14, 1969, ss. 159 - 231.

³⁵ K. Fiedor, *Charakter pomocy państwa niemieckiego dla wschodu w latach 1919 - 1933*. „Sobótka” nr 3/1970, ss. 587 - 619; tenże, *Charakter i funkcja osadnictwa na wschodnich terenach Niemiec w okresie międzywojennym*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1975, ss. 257 - 291.

³⁶ L. Skiba, *Przeobrażenia strukturalne w górnictwie węgla kamiennego na Dolnym Śląsku w okresie Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy*. „Prace Naukowe WSE”. Wrocław nr 47/1974, ss. 81 - 101.

³⁷ F. Biały, *Z dziejów przemysłu ciężkiego na Śląsku pod panowaniem niemieckim w latach 1923 - 1938*. W: *Studia i materiały do dziejów Śląska*, t. 8, 1967, ss. 640 - 677.

³⁸ B. Dopierała, *Ekonomiczne i demograficzne problemy Pomorza Zachodniego w świetle niemieckich materiałów źródłowych z lat 1920 - 1932*. Poznań 1959; recenzje: A. Wielopolski, „Zapiski Historyczne” z. 3 - 4/1960, ss. 186 - 188, tenże, „Studia Źródłoznawcze” t. 7, 1962, ss. 193 - 197; B. Dopierała, *Kryzys gospodarki morskiej Szczecina 1919 - 1939*. Poznań 1963.

³⁹ J. Stanielewicz, *Kolonizacja wewnętrzna na Pomorzu Zachodnim w latach 1919 - 1939*. Szczecin 1969, por. pracę A. Poniątkowskiej, *Polskie wychodźstwo na Pomorzu Zachodnim 1919 - 1939*. Poznań 1971.

⁴⁰ T. Minczakiewicz, *Stosunki ekonomiczne, społeczne i narodowościowe na Opolszczyźnie po podziale Śląska (1922 - 1924)*. „Kwartalnik Opolski” nr 2/1961.

⁴¹ J. Pajewski, *Republika Weimarska ogniwem jednego systemu*, „Przegląd Zachodni” nr 7 - 8/1947; tenże, *W jakich okolicznościach Hitler doszedł do władzy*.

wydana popularna monografia J. Holzera⁴⁴. W nieco większym stopniu zainteresowanie polskich historyków wzbudziły dzieje Prus⁴⁵. W ostatnim czasie najwięcej zrobiono w celu poznania przeszłości państwa pruskiego w stopniu regionalnym w odniesieniu do dziejów Śląska, Ziemi Lubuskiej i Pomorza Zachodniego. Samo wyliczanie byłoby tutaj zbędne, niemniej warto wskazać na prace K. Popiołka⁴⁶, J. Wąsickiego⁴⁷, J. Benyskiewicza⁴⁸, B. Dopierały⁴⁹.

Uwagę wielu badaczy przykuły przede wszystkim dwa okresy dziejów politycznych Niemiec weimarskich: powstanie Republiki oraz jej upadek i geneza III Rzeszy. Do prac dotyczących pierwszego zagadnienia należy zaliczyć książki E. Kleina⁵⁰ oraz St. Kubiaka i F. Łozowskiego⁵¹, a przede

„Przegląd Zachodni nr 7 - 8/1949 tenże; *Analogie rewizjonizmu niemieckiego*. Poznań 1947.

⁴² A. Pawłowska, *Od Bismarcka do Hitlera*. „Świat a Polska” nr 46/1947, ss. 2 - 6.

⁴³ K. Nowak, *Z dziejów Republiki Weimarskiej*. „Przegląd Zachodni”, nr 7/1955, ss. 1 - 18.

⁴⁴ J. Holzer, *Od Wilhelma do Hitlera*. Warszawa 1963; recenzja: S. Lewicki, „Głos Nauczycielski” nr 39/1963, s. 6.

⁴⁵ *Węzłowe problemy Prus XVIII - XX wieku*. Pod red. G. Labudy. *Materiały z sesji naukowej UAM*. Poznań 1971; J. Wąsicki, *Państwo pruskie na tle ustroju politycznego Rzeszy Niemieckiej w latach 1919 - 1947*. „Czasopismo prawno-historyczne” z. 2/1973, ss. 161 - 219; J. Krasuski, *Problem Prus na tle ustroju terytorialnego Rzeszy Niemieckiej (1871 - 1945)*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1967, ss. 21 - 51.

⁴⁶ K. Popiołek, *Historia Śląska od pradziejów do 1945 r.* Katowice 1972; recenzje: J. Leszczyński, H. Zieliński, „Sobótka” nr 3/1973, ss. 379 - 385; R. Heck, W. Wrzesiński, „Zaranie Śląskie” nr 4/1973, ss. 803 - 814; K. Grunberg, „Nowe Drogi” nr 7/1973, ss. 205 - 210; A. Mączak, „Nowe Książki” nr 15/1973, ss. 40 - 41.

⁴⁷ J. Wąsicki, *Prowincja Grenzmark Posen-Westpreussen 1918 - 1933*. Zielona Góra 1967, recenzje: J. Sobczak, „Przegląd Zachodni” nr 2/1968, ss. 363 - 365; A. Wielopolski, „Kwartalnik Historyczny” nr 3/1968, ss. 763 - 764; tenże, „Przegląd Zachodnio-Pomorski” z. 1/1968, ss. 182 - 184.

⁴⁸ J. Benyskiewicz, *Położenie Polaków w Marchii Granicznej w latach 1919 - 1945*. Zielona Góra 1969; recenzje: A. Czarnik, „Rocznik Koszaliński” nr 6/1970, ss. 196 - 199; Z. Dworecki, „Rocznik Dziejów Społeczno-Gospodarczych” t. 31, 1970, ss. 298 - 300.

⁴⁹ B. Dopierała, *Polskie losy Pomorza Zachodniego*. Poznań 1970; recenzje: A. Czarnik, „Rocznik Koszaliński” nr 7/1971, ss. 205 - 210; H. Lesiński, „Zapiski Historyczne” z. 2/1972, ss. 125 - 132.; B. Dopierała, *Konfrontacje i przypomnienia. Szkice z dziejów upadku niemczyzny na Pomorzu Zachodnim*. Poznań 1962.

⁵⁰ E. Klein, *Rada Ludowa we Wrocławiu. Centralna Rada dla Prowincji Śląskiej*. Warszawa—Wrocław 1976; por. także W. Lesiuk, *Rady robotnicze, chłopskie i ludowe w rejencji opolskiej w latach 1918 - 1919*. Opole 1973.

⁵¹ S. Kubiak, F. Łozowski, *Rady robotniczo-żołnierskie w Wielkopolsce*

wszystkim opracowanie przewrotu politycznego w Niemczech w latach 1918 - 1919 pióra A. Czubińskiego⁵², będące nie tylko zarysem dziejów rewolucji, lecz także genezy nowego pod względem ustroju państwa niemieckiego. W istocie bowiem walka mas pracujących Niemiec na przełomie lat 1918 - 1919 toczyła się o przeprowadzenie i ugruntowanie reform o charakterze burżuazyjno-demokratycznym. W wyniku przewrotu listopadowego w Niemczech obalona została monarchia i personalistyczna forma rządów. A. Czubiński nie ograniczył się tylko do przedstawienia nieznanych dotąd faktów i wydarzeń, lecz dał ich ciekawą i wartościową interpretację. Pewne informacje na temat sił napędowych rewolucji znajdujemy także w rozprawie Z. Grota⁵³ a jej przebieg skrótkowo przedstawiają publikacje K. Nowaka⁵⁴, L. Buczmy⁵⁵ i wspomniana wyżej J. Holzera. Dwie ostatnie mają charakter popularny; pierwsza ujmuje problematykę rewolucji w całości, w drugiej stanowi ona prolog do dziejów politycznych Republiki.

Na czoło badań dotyczących kryzysu i upadku Republiki Weimarskiej wybijają się prace F. Ryszki⁵⁶, książki J. Holzera⁵⁷ i J. Bartosza⁵⁸, arty-

1918 - 1919. Poznań 1959; *Z dziejów rad robotniczo-żołnierskich w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim*. Studia pod red. W. Łukaszewicza. Poznań 1962.

⁵² A. Czubiński, *Rewolucja 1918 - 1919 w Niemczech*. Poznań 1967, wyd. II Poznań 1977, recenzje: J. Krasuski, „Przegląd Zachodni” nr 1/1968, ss. 141 - 143; J. Holzer, „Z Pola Walki” nr 1/1968, ss. 231 - 232; K. Robakowski, „Nurt” nr 1/1968, ss. 1 - 3.

⁵³ Z. Grot, *Tradycje rewolucyjne narodu niemieckiego*. „Przegląd Zachodni” nr 11 - 12/1950.

⁵⁴ K. Nowak, *Rewolucja listopadowa w Niemczech*. „Przegląd Zachodni”, nr 4 - 5/1953, ss. 449 - 525.

⁵⁵ L. Buczma, *Rewolucja w Niemczech (1918 - 1919)*. Warszawa 1965.

⁵⁶ F. Ryszka, *Państwo stanu wyjątkowego. Rzecz o systemie państwa i prawa Trzeciej Rzeszy*. Wrocław—Warszawa—Kraków 1964; recenzje: J. Banaszkiwicz, „Kultura i Społeczeństwo” nr 4/1964, ss. 181 - 183; K. Grzybowski, „Kwartalnik Historyczny” nr 3/1965, ss. 618 - 626; J. Wąsicki, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 4/1965, ss. 285 - 289; F. Ryszka, *Noc i mgła. Niemcy w okresie hitlerowskim*. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1962; recenzje: J. Banaszkiwicz, „Studia Socjologiczne” nr 4/1962, ss. 217 - 221; E. Serwański, „Przegląd Zachodni” nr 6/1962, ss. 392 - 397; J. Wiatr, „Kultura i Społeczeństwo” nr 3/1962, ss. 162 - 163; F. Ryszka, *U źródeł sukcesu i klęski. Szkice z dziejów hitleryzmu*. Warszawa 1972; tenże, *Uwagi o genezie i istocie faszyzmu*. „Nowe Drogi” z. 9/1969, ss. 13 - 24.

⁵⁷ J. Holzer, *Kryzys polityczny w Niemczech 1928 - 1930. Partie i masy*. Warszawa 1970; recenzja: A. Czubiński, „Kwartalnik Historyczny” nr 1/1972, ss. 214 - 217; J. Holzer, *Niemcy 1924 - 1929. Stabilizacja polityczna czy prolog kryzysu politycznego*. „Przegląd Historyczny” z. 2/1966, ss. 251 - 267.

⁵⁸ J. Bartosz, *Rola Niemieckiej Partii Centrum w latach 1930 - 1933*. Warszawa 1970, recenzje: J. Holzer, „Dzieje Najnowsze” nr 4/1971, ss. 119 - 122; F. Hawnanek, „Przegląd Historyczny” nr 2/1972, ss. 373 - 375; J. Bartosz, *Wyznania*

kuły R. Buchały⁵⁹ i A. Rogalskiego⁶⁰, a także większymi fragmentami książki A. Czubińskiego⁶¹, S. Tyrowicza⁶², E. Jędrzejewskiego⁶³.

Podstawowa z prac F. Ryszki *Państwo stanu wyjątkowego* stanowi w literaturze pierwszą próbę analizy ustroju faszystowskiego państwa Hitlera. W obszernej, pierwszej części dzieła autor omówił genezę III Rzeszy, tworzenie się i rozwój partii hitlerowskiej, przedstawił charakterystykę wodza i jego drużyny oraz socjologię ruchu. Obfita literatura przedmiotu, w przeważającej mierze poświęcona temu zagadnieniu, pozwoliła F. Ryszce uniknąć powtórzeń rzeczy znanych i już ustalonych. Więcej zatem miejsca poświęcił nakreśleniu sytuacji jaka ukształtowała się w Niemczech po przegranej I wojnie światowej, siłom jakie złożyły się na rozwój ruchu hitlerowskiego, dlaczego, na jakim tle i w jakich warunkach dźwignął się w górę hitleryzm. Ale obraz polityczno-społeczny Niemiec okresu weimarskiego nie byłby pełny, gdyby autor nie poświęcił odpowiednich fragmentów pracy kryzysowi państwa prawnego. Udowodnił, iż państwo niemieckie wielkiej burżuazji i junkierstwa kreowane w 1871 r. potrafiło zakorzenić w umysłach wielu swych obywateli przekonanie, iż było państwem na wskroś prawnym. Republika jako państwo zrodzone w warunkach, będących rezultatem kompromisu i improwizacji, kombinacji sił skrajnej reakcji, liberalnego mieszczaństwa i socjalistów prawicy, spadkobiercą fundamentalnych instytucji państwowych cesarstwa: policji, biurokracji i armii wraz z całym bagażem ideowym — nie mogła długo znosić ustroju nadanego w 1919 r. Rozkład polityczny Republiki, któremu towarzyszył rozkład demokratycznych instytucji prawnych

ekskanclerza *Heinricha Brüninga*. „Sprawy Międzynarodowe” z. 7-8/1971, ss. 169-184.

⁵⁹ R. Buchała, *Śmierć Republiki Weimarskiej*. „Więź” nr 2/1958, ss. 56-69.

⁶⁰ A. Rogalski, *Droga Niemiec do hitleryzmu*. „Życie i Myśl” nr 2/1956, ss. 159-197.

⁶¹ A. Czubiński, *Lewica niemiecka w walce z dyktaturą hitlerowską 1933-1945*. Warszawa 1973; recenzje: P. Łossowski, „Nowe Książki” nr 12/1974, ss. 68-70; M. Wojciechowski, „Nowe Drogi” nr 6/1974, ss. 155-157; K. Grünberg, „Z Pola Walki” nr 2/1974, ss. 360-364; J. Kozeński, „Studia Historica Slavo-Germanica” 1975, t. IV, ss. 193-197; A. W. Walczak, „Roczniki Historyczne” 1976, ss. 209-212.

⁶² S. Tyrowicz, *Światło wiedzy zdeprawowanej. Idee niemieckiej socjologii i filozofii 1933-1945*. Poznań 1970; recenzje: A. Paczkowski, „Kultura” nr 19/1971, s. 9; W. Karpinski, „Twórczość” nr 6/1971, ss. 134-137; D. Żmij-Zielińska, „Nowe Książki” nr 16/1971, ss. 1104-1105; R. Kozłowski, „Studia Socjologiczne” Nr 3/1971, ss. 231-235.

⁶³ E. Jędrzejewski, *Hitlerowska koncepcja administracji państwowej 1933-1945*. Wrocław 1975; recenzja: J. Wąsicki, „Studia Historica Slavo — Germanica” 1977, t. VI, s. 296-299.

oraz głęboki kryzys praworządności, był wynikiem stałej ofensywy reakcyjnej części społeczeństwa na pozycje koalicji weimarskiej.

Przedmiotem zainteresowań badawczych J. Holzera stały się relacje zachodzące pomiędzy partiami politycznymi Republiki Weimarskiej a masami; oraz problem wpływów poszczególnych partii politycznych na masy. Zmiany tych wpływów omówił autor na podstawie statystyki oddanych głosów wyborczych w wyborach komunalnych, do sejmów krajowych, do parlamentu Rzeszy — oraz dostępnych mu materiałów opisowych, takich jak: sprawozdania i oceny poszczególnych partii politycznych i władz administracyjnych, wspomnienia, relacje itp. Zastosowana przez autora metoda przeliczeń głosów wyborczych (specjalne wskaźniki) jest bardzo skomplikowana i pracochłonna; nie daje zarazem całkowitej pewności. Niemniej zastosowane w toku badań metody socjograficzne pozwoliły J. Holzerowi wypracować nowe spojrzenie na przemiany w układzie sił politycznych w Niemczech. Z jego analizy wynika, że zasadnicze zmiany w tym układzie nastąpiły już w połowie 1929 r., a więc przed wybuchem kryzysu ekonomicznego. Autor przedstawił wiele wniosków dotyczących zmian w strukturze niemieckiego życia politycznego w aspekcie społecznym, ideowym i organizacyjnym. Podobne analizy, choć w mniejszym zakresie, gdyż dotyczące terenów wschodnich i pojedynczych aktów wyborczych, przeprowadzili E. Klein⁶⁴, M. Orzechowski⁶⁵, F. Hawranek⁶⁶, B. Drewniak⁶⁷.

Upadku Republiki dotyczy także praca J. Bartosza. Autor przedstawił rolę Niemieckiej Partii Centrum w latach 1930 - 1933, przeprowadzając analizę z punktu widzenia jej odpowiedzialności za kierunek polityczny rozwoju Niemiec. J. Bartosz stawia zasadnicze pytanie i szuka na nie odpowiedzi: czy Centrum w konkretnej niemieckiej sytuacji ostatnich lat Niemiec weimarskich ostatecznie akceptowało hitleryzm, czy też przegrało prowadzoną z nim batalię. Autor przychylił się ku pierwszemu członowi alternatywy a stosunki między Centrum a NSDAP traktuje jako konkurencję dwóch sił, broniących faktycznie w różny sposób systemu

⁶⁴ E. Klein, *Wybory do konstytuanty niemieckiej w styczniu 1919 r. na Górnym Śląsku*. W: *Studia Śląskie* t. 14, 1969, ss. 37 - 158.

⁶⁵ M. Orzechowski, *Wyniki wyborów do Parlamentu Rzeszy i sejmiku pruskiego na Śląsku w latach 1919 - 1933*. W: *Studia i materiały do dziejów Śląska* t. 7, 1966.

⁶⁶ E. Hawranek, *Wybory prezydenta Rzeszy w 1925 roku w prowincji górnośląskiej*. W: *Studia Śląskie* t. 22, 1972, ss. 53 - 76; tenże, *Przebieg wyborów prezydenta Rzeszy z 1932 r. w prowincji górnośląskiej*. „Sobótka” z. 2/1971, ss. 227 - 247; tenże, *Wyniki wyborcze na Śląsku Opolskim (1929 - 1933)*. W: *Zeszyty naukowe ruchu robotniczego*. Opole 1968, z. 5, ss. 51 - 91.

⁶⁷ B. Drewniak, *Udział mieszkańców Pomorza Zachodniego w wyborach prezydenta Rzeszy Niemieckiej w 1932 r.* Szczecin 1959.

kapitalistycznego. Dochodzi on do wniosku, iż Centrum przyjęło w omawianych latach kurs prawicowy, społecznie zachowawczy, w znacznej mierze antyparlamentarny. Z tych pozycji traktowało ono NSDAP bądź jako potencjalnego sojusznika, bądź jako awanturńczy — choć nietrwały — ruch ekstremistycznie prawicowej demagogii. Centrum zaakceptowało hitlerowski marsz do władzy, tak jak później musiało zaakceptować samą władzę. Pracę kończy rozdział przedstawiający ewolucję poglądów episkopatu niemieckiego na hitleryzm. Na rozważania te rzutuje zastosowana w pracy koncepcja polegająca na izolacji polityki Centrum od całokształtu problematyki niemieckiej: gospodarczej, społecznej i politycznej.

Republikę Weimarską cechowała burzliwość wewnętrznego życia politycznego, powstawały nowe prądy i nurty ideologiczne, społeczne i polityczne. Partie i stronnictwa przeżywały w tym okresie intensywny i skomplikowany rozwój. Znalazło to bardzo różne odbicie w badaniach historyków polskich. Luki dotyczą tu przede wszystkim dziejów nurtu liberalnego, chadeckiego i konserwatywnego, które w najlepszym razie doczekały się kilku niewielkich prac, o tematyce bardziej regionalnej niż ogólnoniemieckiej⁶⁸. Pewien postęp obserwujemy w zakresie badań nad ruchem robotniczym; w większym stopniu dotyczy to jego skrzydła reformistycznego niż rewolucyjnego. Wiele z interesujących nas zagadnień, jak: problem wzajemnego stosunku niemieckiego i międzynarodowego ruchu robotniczego, walka z faszyzmem, spór między ruchem rewolucyjnym a reformistycznym o strategię i taktykę walki o władzę i inne znaleźć możemy w syntetycznym opracowaniu *Międzynarodowy ruch robotniczy*⁶⁹, a także w pracach F. Kalickiej⁷⁰ i J. Tomickiego⁷¹. Stuletnim dziejom Socjaldemokratycznej Partii Niemiec poświęcono ogólnokrajowe sympozjum naukowe odbyte w maju 1975 r. na UAM w Poznaniu. Opub-

⁶⁸ F. H a w r a n e k, *Polityka Centrum w kwestii górnośląskiej po I wojnie światowej*. Opole 1973; recenzje: M. C z a p l i ń s k i, „Kwartalnik Historyczny” nr 2/1974, ss. 445 - 447; P. M i l o w s k i, „Sobótka” nr 3/1974, ss. 393 - 395; F. B i a ł y, *Z dziejów ugrupowań burżuazyjnych na Śląsku. Rola i działalność Deutschenationale Volkspartei 1919 - 1921*. W: *Studia Śląskie* t. 25, 1974, ss. 88 - 130; J. P r e d k i, *Niemiecka Narodowa Partia Ludowa i jej rola w objęciu przez hitleryzm władzy w Niemczech*. W: *Studia z dziejów Polski, Niemiec i NRD*. Poznań 1974, ss. 335 - 343; t e n ż e, *Stosunek Niemieckiej Narodowej Partii Ludowej do Polski w okresie Republiki Weimarskiej*. W: *Zeszyty Naukowe UAM. Historia* z. 7/1967, ss. 405 - 413.

⁶⁹ *Międzynarodowy ruch robotniczy* t. I, wiek XIX do 1945 r. Pod red. J. W. G o ł e b i o w s k i e g o, J. K o b e r d o w e j, J. P a w ł o w i c z a. Warszawa 1976.

⁷⁰ F. K a l i c k a, *Problemy jednolitego frontu w międzynarodowym ruchu robotniczym (1933 - 1935)*. Warszawa 1963; recenzje: J. K o w a l s k i, „Z Pola Walki” nr 4/1963, ss. 328 - 333; „Nowe Drogi” z. 6/1962, ss. 114 - 119.

⁷¹ J. T o m i c k i, *Dzieje II Międzynarodówki 1914 - 1923*. Warszawa 1975; recenzje: A. T y m i e n i e c k a, „Kwartalnik Historii Ruchu Zawodowego” z. 2/1976, ss. 90 - 92; P. B a r a n o w s k i, „Studia Nauk Politycznych” z. 3/1976, ss. 212 - 214.

likowane z niego materiały⁷² charakteryzują rozwój organizacyjny i ewolucję ideowo-polityczną SPD, informują o stanie badań nad dziejami partii, podają problemy zasługujące na szczególną uwagę badaczy itp. Obszerną monografię dotyczącą niemieckiej socjaldemokracji w prowincji górnośląskiej w latach 1929 - 1933 przedstawił F. Hawranek⁷³. W pracy tej często problematyka regionalna przeplata się z ogólnoniemiecką, zwłaszcza przy analizie programu i działalności partii, jej stosunku do kryzysu i walk strajkowych, stosunku do faktu przejścia władzy w Rzeszy przez faszystów. Zarówno ten autor jak i J. Wendt⁷⁴ omówili stanowisko partii wobec całej granicy polsko-niemieckiej. Cenne okazały się badania M. Waldenberga⁷⁵ poświęcone dziejom socjaldemokratycznej myśli politycznej, a szczególnie roli K. Kautskiego w rozwoju i programie tej myśli. W znacznie gorszej sytuacji znajdują się badania nad nurtem rewolucyjnym w niemieckim ruchu robotniczym. Omówione prace A. Czubińskiego, F. Kalickiej i rozprawy H. Rylskiego⁷⁶ oraz M. Cygańskiego⁷⁷ — niezależnie od ich merytorycznych wartości — trudno uznać za wyraźny krok na drodze do uzyskania syntezy dziejów KPD w okresie Republiki. Występujących w tym zakresie zaniedbań nie mogą usunąć studia regionalne, poświęcone dość jednostronnej analizie działalności komunistycznej w różnych prowincjach⁷⁸.

⁷² *Rozwój organizacyjny i ewolucja programowa Socjaldemokratycznej Partii Niemiec 1877 - 1975. Materiały sympozjum naukowego z okazji setnej rocznicy zjednoczenia partii socjalistycznych w Niemczech* (22 - 23. V. 1975). Pod red. A. Czubińskiego. Poznań 1976; por. zwłaszcza artykuły: A. Czubiński, *Etapy rozwojowe i ewolucja programowa SPD (1875 - 1975)*, ss. 9 - 33; J. Wąsicki, *Koncepcje ustrojowe SPD w latach 1918 - 1933*, ss. 139 - 151; J. Sobczak, *Stanowisko SPD wobec zachodniej granicy Polski w latach 1914 - 1945*, ss. 191 - 205; H. Olszewski, *Socjaldemokracy niemieccy a narodowi socjaliści*, ss. 205 - 221.

⁷³ F. Hawranek, *Niemiecka Socjaldemokracja w prowincji górnośląskiej w latach 1929 - 1933*. Wrocław 1971, recenzje: A. Czubiński, „Z Pola Walki” nr 2/1972, ss. 279 - 282; T. Kotłowski, „Studia Historica Slavo — Germanica” t. II, 1973, ss. 197 - 198.

⁷⁴ J. Wendt, *SPD wobec granicy polsko-niemieckiej w latach 1921 - 1925* W: *Studia Śląskie* t. 25, 1974, ss. 167 - 202.

⁷⁵ M. Waldenberg, *Wzlot i upadek Karola Kautskiego*. W: *Studium z historii społeczno-politycznej*, t. I i II. Kraków 1972; recenzje: A. Czubiński, „Kultura” nr 13/1973, s. 3; T. Płużański, „Nowe Książki” nr 6/1973, ss. 56 - 58; Z. Lasak, „Czasopismo prawno-historyczne” z. 1/1974, ss. 261 - 263; S. Żurawicki, „Studia Nauk Politycznych” nr 2/1973, ss. 266 - 271.

⁷⁶ H. Rylski, *Ernst Thälmann*. Warszawa 1955.

⁷⁷ M. Cygański, *Organizacje obronne KPD 1924 - 1933 i ich aktywność*. W: *Klasa robotnicza na Śląsku* t. II, 1976, ss. 95 - 138.

⁷⁸ Por. m. in.: Z. Borzycki, *Walka Komunistycznej Partii Niemiec przeciw ruchowi narodowo-socjalistycznemu na Pomorzu Zachodnim w latach 1928 - 1945*.

W historiografii polskiej, obok trudnej do ogarnięcia literatury historyczno-dokumentacyjnej oraz wspomnieniowej, dotyczącej głównie okresu okupacji, a także zmagających z okupantem, posiadamy zaledwie kilka dzieł zajmujących się hitleryzmem jako zjawiskiem. Większość z nich obejmuje tylko częściowo okres sprzed 1933 r. Podkreślić za to należy, że istniejące prace, wydane w ostatnich kilkunastu latach, pod względem wartości naukowej należą do czołowych osiągnięć w całej literaturze przedmiotu. Dotyczy to przede wszystkim wspomnianych już wcześniej studiów F. Ryszki⁷⁹. Naświetleniem politycznego rodowodu faszystowskiej i ideologii faszystowskiej zajął się również A. J. Kamiński⁸⁰, badacz specjalizujący się w najnowszej historii Niemiec. Podjął on próbę ukazania jak z nurtu intelektualnego skrajnej nacjonalistycznej ideologii zrodziła się zbrodnicza praktyka. Omówił historyczne wcielenia faszystowskie w Niemczech, ale też i we Włoszech, Portugalii, Hiszpanii oraz ruchy faszystowskie i faszyzujące w innych krajach. Praca A. J. Kamińskiego spotkała się jednak z dość krytyczną oceną historyków polskich⁸¹. Oryginalny i ważki wkład do badań nad istotą faszystowską wniosła natomiast praca J. Banaszkiwicz⁸². Stanowi ona studium społecznej genezy niemieckiej

„Przegląd Zachodni — Pomorski” nr 1/1970, ss. 61 - 85; B. Drewniak, *KPD na Pomorzu Zachodnim i jej walka przeciwko faszystom (1929 - 1933)*. W: *Rocznik Koszaliński* nr 3/1967, ss. 167 - 186; F. Biały, *Lewica niemiecka w walce z zagrożeniem faszystowskim w prowincji śląskiej w latach 1929 - 1933*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis* 137, *Historia*. Wrocław 1971, t. 20, ss. 85 - 128; F. Hawranek, *Ruch robotniczy na Śląsku Opolskim w latach 1918 - 1944*. Opole 1974; E. Mendel, *Stosunki społeczne i polityczne w Opolu w latach 1918 - 1933*. Warszawa—Wrocław 1975; M. Orzechowski, *Komunistyczna Partia Niemiec wobec problemów narodowościowych na Górnym Śląsku w latach 1922 - 1933*. „Sobótka” nr 3/1961; T. Minczakiewicz, *Z badań nad rewolucyjnym ruchem robotniczym na Śląsku Opolskim w latach kryzysu i narastania groźby faszystowskiej (1929 - 1933)*. W: *Zeszyty naukowe ruchu robotniczego*. Opole 1968, z. 5, ss. 26 - 50; Por. także historiograficzny artykuł A. Czubińskiego, *Tradycje polsko-niemieckiej współpracy rewolucyjnej z lat 1918 - 1945*. „Z Pola Walki” nr 1/1974, ss. 35 - 51 oraz *Ze wspólnych walk niemieckiego i polskiego ruchu robotniczego w latach 1918 - 1939. Dokumenty i materiały*. Opole—Berlin 1976.

⁷⁹ Szerzej por. F. Ryszka, *Kilka uwag na tematy niemieckie. Prace niemieckie i polskie na temat hitleryzmu i III Rzeszy*. „Kwartalnik Historyczny” z. 3/1959.

⁸⁰ A. J. Kamiński, *Faszystowskie*. Warszawa 1971.

⁸¹ Por. recenzje: A. Paczkowski, „Kultura” nr 1/1972, s. 9; J. Skrzypek, „Prawo i życie” nr 3/1972, s. 6; W. Kozub, „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1972, ss. 203 - 209; tenże, „Studia Nauk Politycznych” nr 1/1973, ss. 221 - 230; A. Czubiński, „Studia Historica Slavo-Germanica” t. IV, 1975, ss. 180 - 183.

⁸² J. Banaszkiwicz, *Powstanie partii hitlerowskiej. Studium socjologiczne genezy faszystowskiej niemieckiej 1919 - 1923*. Poznań 1968; recenzje: J. Holzer „Przegląd Historyczny” z. 4/1969, ss. 755 - 759; J. Witar, „Studia Socjologiczne” nr 1/1969,

kiej partii hitlerowskiej. Historia NSDAP została w niej poddana szczegółowej socjologicznej analizie. Autor wskazuje najpierw na te elementy sytuacji ogólnej, w której rodził się niemiecki faszyzm⁸³. Następnie omawia sytuację rodzącej się NSDAP, rozpatruje jej skład socjalny, program, kadre oraz formy pracy jako czynniki odgrywające wtórnie samodzielną rolę w rozwoju ruchu faszystowskiego, wreszcie śledzi wpływ tego ruchu na rozwój sytuacji w Niemczech. Trudno przeceniać znaczenie tego typu prac, gdy chodzi o poznanie społecznej istoty ruchu faszystowskiego. Monografia J. Banaszkiewicza zasługuje na uznanie zarówno ze względu na bogaty, solidnie opracowany materiał faktograficzny, jak i ze względu na zastosowaną metodologię badań i naświetlenie zjawisk. Polską literaturę dotyczącą faszyzmu wzbogaciła niedawno wydana praca M. Cygańskiego⁸⁴, przedstawiająca genezę i dzieje SS, ideologię, strukturę i rolę tej organizacji w totalitarnym systemie Niemiec hitlerowskich. Dwa pierwsze rozdziały obejmują lata 1925 - 1933. Przedstawione w nich materiały są wartościowe naukowo, prowadzą do refleksji i dyskusji, zostały napisane z dużym znanstwem przedmiotu. Omówiona powyżej praca jest ostatnią z niedawno wydanych, która podejmuje węzłową problematykę ruchu faszystowskiego. Wprawdzie niektóre z opracowań regionalnych jak np. B. Drewniaka⁸⁵ wnoszą wiele wartości ogólnych, nie zmienia to jednak zasadniczego obrazu. Praca A. Czarnika⁸⁶, artykuły i szkice Z. Borzyckiego⁸⁷, F. Białego⁸⁸, E. Kleina⁸⁹, M. Cygańskiego⁹⁰, M. Maciejewicza⁹¹ i innych mają mniejsze znaczenie dla interesującego nas tematu.

ss. 247 - 249; S. Salomonowicz, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 22, z. 1/1970, ss. 247 - 251; M. Krajewski, „Miesięcznik Literacki” nr 9/1969, ss. 138 - 139.

⁸³ Szerzej ten temat rozwinął J. Banaszkiewicz w artykule: *Szkic sytuacji społeczno-politycznej Niemiec przed powstaniem faszyzmu*. „Studia Socjologiczno-Polityczne” nr 16/1964.

⁸⁴ M. Cygański, *SS w ruchu narodowo-socjalistycznych i w III Rzeszy 1925 - 1945*. Poznań 1978; por. pracę K. Grünberga, *SS — czarna gwardia Hitlera*. Warszawa 1975.

⁸⁵ B. Drewniak, *Początki ruchu hitlerowskiego na Pomorzu Zachodnim 1923 - 1924*. Poznań 1962; Recenzje: F. Ryszką, „Kwartalnik Historyczny” nr 4/1963, ss. 1038. 1040; A. Czechowicz, „Zapiski Koszalińskie” z. 7/1963, ss. 97 - 99; K. Jancą, „Zapiski historyczne” nr 1/1965, ss. 181 - 184.

⁸⁶ A. Czarnik, *Ruch hitlerowski na Pomorzu Zachodnim w latach 1933 - 1939*. Poznań 1961; recenzje: A. Garlicki, „Kultura” nr 1/1970, s. 5; T. Gasztold, „Pobrzeże” nr 11/1970, s. 14; A. Czarnik, *Uwagi o strukturze organizacyjnej partii hitlerowskiej i jej formacji na Pomorzu Zachodnim (1923 - 1939)*. „Rocznik Koszaliński” nr 2/1966, ss. 81 - 105.

⁸⁷ Z. Borzycki, *Z zagadnień powstawania faszystowskiej dyktatury na Pomorzu Zachodnim w okresie Republiki Weimarskiej ze szczególnym uwzględnieniem powiatu pyrzyckiego*. W: *Zeszyty pyrzyckie* t. 1, 1968, ss. 47 - 48.

Osobną grupę stanowią studia poświęcone militaryzmowi niemieckiemu, armii, policji, organizacjom paramilitarnym. Ukazaniu podłoża tzw. *Drang nach Osten* posłużyła, kontrowersyjna w ujęciu i jedyna w swoim rodzaju w literaturze polskiej, książka A. J. Kamińskiego⁹² o militaryzmie niemieckim, który na pewnych odcinkach dziejów jest przede wszystkim militaryzmem pruskim. Okresowi Republiki poświęcił jednak autor bardzo niewiele miejsca, skupiając swą uwagę na dwóch problemach: roli armii w latach 1918/1919 oraz poparciu udzielonemu przez nią ruchowi faszystowskiemu. Bardzo ogólny charakter, choć różny w ujęciu mają rozważania o militaryzmie J. Wiatra⁹³, Z. Rotockiego⁹⁴ oraz studia A. Rogalskiego⁹⁵. W. Kozaczuk⁹⁶ i H. Kopezyk⁹⁷ omówili częściowo służbę wy-

⁹² F. Biały, *Początki ruchu hitlerowskiego w prowincji śląskiej*. W: *Acta Universitatis Wratislaviensis, Historica* t. 22, 1972, ss. 5 - 86.

⁹³ E. Klein, *Mord w Potempie. Kapitulacja Republiki Weimarskiej przed Hitlerem*. (W trzydziestą rocznicę zamordowania Konrada Piecucha). W: *Studia Śląskie* t. 7, 1963, ss. 103 - 187.

⁹⁴ M. Cygański, *SS w pruskich prowincjach Śląska w latach 1929 - 1935*. W: *Studia Śląskie* t. 25, 1974, ss. 203 - 232.

⁹⁵ M. Maciejewicz, *Początki partii hitlerowskiej w relacjach Konsula Generalnego R.P. w Monachium (do 1924 r.)*. W: *Studia nad faszyzmem i zbrodniami hitlerowskimi* t. II, Wrocław, 1975, ss. 265 - 318; tenże, *Śląskie oddziały szturmowe narodowych socjalistów w sporach o władzę polityczną (1932 - 1934)*. W: *Studia Śląskie* t. 25, 1974, ss. 233 - 270; tenże, *Uwagi o genezie partii narodowych socjalistów i jej ideologii na Śląsku Opolskim (1925 - 1932)*. W: *Studia Śląskie* t. 24, 1973.

⁹⁶ A. J. Kamiński, *Militaryzm niemiecki. Główne zagadnienia społeczne i polityczne*. Warszawa 1962; recenzje: F. Ryszka, „Przegląd kulturalny” nr 3/1963, s. 7; J. Susman, „Nowe Książki” nr 6/1963, ss. 339 - 340; J. Banaszkiewicz, „Studia Socjologiczne” nr 3/1963, ss. 241 - 249.

⁹⁷ J. Wiatr, *O militaryzmie niemieckim*. „Studia Socjologiczno-Polityczne nr 12/1962; tenże, *W sprawie socjologicznej charakterystyki niemieckiego militaryzmu*. W: *Studia Niemiec Współczesnych* t. 1, 1965, ss. 130 - 158.

⁹⁸ Z. Rotocki, *Militaryzm niemiecki po pierwszej i drugiej wojnie światowej*. W: *Dzieje Najnowsze* nr 2/1969, ss. 2 - 22.

⁹⁹ Twórczość A. Rogalskiego prześledzić możemy od momentu wydania książki *Już nigdy więcej* z 1947 r., poprzez liczne jego publikacje w „Przeglądzie Zachodnim” i prace z lat pięćdziesiątych, aż po niektóre szkice *W kręgu Nibelungów* z 1958 r. Korzystając z niebogatego dorobku źródłowego, autor dochodzi do wniosków, które muszą wywoływać polemikę i to zarówno w kwestii generalnej oceny, jak i interpretacji wielu zjawisk i szczegółów. Nie sposób jednak, w ramach niniejszych uwag, wdać się w drobiazgowy rozstrząsanie wielu fałszywych stwierdzeń i uchybień faktograficznych.

¹⁰⁰ W. Kozaczuk, *Bitwa o tajemnice. Służby wywiadowcze Polski i Rzeszy Niemieckiej 1922 - 1939*. Warszawa 1967, wyd. II 1969, wyd. III 1975; recenzje: R. Roszkowski, „Nowe Książki” nr 2/1970, ss. 106 - 107; A. Bosak, „Sobótka” nr 3/1967, ss. 397 - 399.

¹⁰¹ H. Kopezyk, *Niemiecka działalność wywiadowcza na Pomorzu 1920 - 1932*. Gdańsk 1970; recenzja J. Fonkiewicz, „Nowe Książki” nr 2 - 3/1971, ss. 367 - 369.

wiadowniczą armii niemieckiej, F. Biały⁹⁸ i P. Boruszcak⁹⁹ — genezę i działalność oddziałów *Freikorps* w pierwszych latach po wojnie, a H. Dominiczak¹⁰⁰ niemieckie formacje graniczne.

Rosnącym zainteresowaniem cieszyły się problemy polityki zagranicznej Republiki Weimarskiej. Zarys dyplomacji niemieckiej od zakończenia I wojny światowej do 1945 r. opracował H. Batowski¹⁰¹. Nie jest to jednak historia niemieckiej polityki zagranicznej, ale raczej zobrazowanie najważniejszych zagadnień i organizacji tej polityki, przede wszystkim od strony technicznej i personalnej. Jakkolwiek wiele informacji o jej rozwoju i kierunkach musiało się z konieczności znaleźć w tego rodzaju opracowaniu, jednakowoż pełnego obrazu stosunków między Rzeszą a innymi państwami w tak zwięzłym ujęciu nie można było przedstawić. Udaną próbą oceny zagranicznej polityki Niemiec w pierwszych latach po wojnie stały się prace P. Łossowskiego¹⁰² i S. Mikulicza¹⁰³. Ten ostatni podjął także problem stosunku Niemiec do państw bałtyckich¹⁰⁴. Duże znaczenie dla pełniejszego zrozumienia zamierzeń i konkretnych posunięć imperializmu niemieckiego w tzw. polityce wschodniej mają badania H. Batowskiego¹⁰⁵, W. Daszkiewicza¹⁰⁶, J. Marczewskiego¹⁰⁷, E. Nabie-

⁹⁸ F. Biały, *Z dziejów niemieckich korpusów ochotniczych 1920 - 1923*. W: *Studia Śląskie* t. 19, 1971, ss. 389 - 407.

⁹⁹ P. Boruszcak, *Powstanie i działalność oddziałów Freikorps w latach 1918 - 1924*. Poznań (maszynopis w bibliotece UAM).

¹⁰⁰ H. Dominiczak, *Granica polsko-niemiecka 1919 - 1939. Z dziejów formacji granicznych*. Warszawa 1975; omówienie: K. Olejnik, *Przegląd nowszych badań nad II wojną światową*. „*Studia Historica Slavo-Germanica*” t. VI, 1977, ss. 186 - 207.

¹⁰¹ H. Batowski, *Dyplomacja niemiecka 1919 - 1945. Zarys informacyjny*. Warszawa 1971, s. 103; recenzja: T. Cieślak, „*Zaranie Śląskie*” z. 1/1973, ss. 162 - 164.

¹⁰² P. Łossowski, *Między wojną a pokojem. Niemieckie zamysły wojenne na wschodzie w obliczu traktatu wersalskiego. Marzec — czerwiec 1919*. Warszawa 1976; recenzje: A. Czubiński, „*Nowe Książki*” nr 11/1976, ss. 32 - 33; A. Skrzypek, „*Kwartalnik Historyczny*” nr 4/1976, ss. 948 - 951; M. Wojciechowski, „*Sobótka*” nr 4/1976, ss. 583 - 586.

¹⁰³ S. Mikulicz, *Od Genui do Rapallo*. Warszawa 1966; recenzje: J. Kawa, „*Sobótka*” nr 4/1966, ss. 713 - 716; J. Kumaniecki, „*Kwartalnik Historyczny*” nr 1/1967, ss. 169 - 175; H. Kopczyk, „*Przegląd Historyczny*” z. 2/1967, ss. 364 - 368.

¹⁰⁴ H. Kopczyk, *Klajpeda w polityce europejskiej 1918 - 1939*. Warszawa 1976; recenzje: W. Władyka, „*Kultura*” nr 48/1976, s. 13; J. Tomaszewski, „*Polityka*” nr 25/1977, s. 13; J. Kulak, „*Komunikaty Warmińsko-Mazurskie*” nr 2/1977, ss. 245 - 249.

¹⁰⁵ H. Batowski, *Niemcy a Europa środkowa 1919 - 1939*. „*Sprawy Międzynarodowe*” z. 10 - 11/1970, ss. 88 - 106; tenże, *Ekspansja niemiecka w Europie środkowej w latach 1919 - 1939*. W: *Dzieje Najnowsze* nr 1 - 2/1971, ss. 53 - 66.

¹⁰⁶ W. Daszkiewicz, *Polska — Związek Radziecki — Niemcy w latach 1932 - 1934*. W: *Zeszyty Naukowe UAM. Historia* z. 8/1968, ss. 367 - 449; tenże, *Polityka zagraniczna Niemiec w okresie Republiki Weimarskiej w ocenie historiografii radzieckiej*. „*Przegląd Zachodni*” nr 4/1961, ss. 303 - 334.

ła¹⁰⁸, S. Zabieliły¹⁰⁹, K. Laptera¹¹⁰, A. Skrzypka¹¹¹. Wiele zainteresowania budziła polityka G. Stresemanna¹¹². Stosunki bilateralne Niemiec z sąsiadami stanowiły ważny czynnik w polityce zagranicznej Republiki Weimarskiej. Badania nad tymi problemami rozwinęły się jednak bardzo nierównomiernie. Dobrze zanalizowano stosunki niemiecko-austriackie, zwłaszcza w pracach H. Batowskiego¹¹³ i J. Kozeńskiego¹¹⁴. Znacznie słabiej przebadano stosunki niemiecko-czechosłowackie¹¹⁵. W rozważaniach K. Grzybowskiego¹¹⁶, jak i eseju pióra K. Piwarskiego¹¹⁷ odnaleźć można obszerne wzmianki na temat stosunków Watykan — Niemcy w omawianym okresie. Brak tego typu opracowań dla zachodnich i północnych sąsiadów Niemiec¹¹⁸.

¹⁰⁷ J. Marczewski, *Ekspansja wschodnia i ZSRR w imperialistycznych planach hitlerowskich (1920 - 1939)*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1967, ss. 77 - 94.

¹⁰⁸ E. Nabel, *O specyficie rozwoju imperializmu niemieckiego*. Warszawa 1959.

¹⁰⁹ S. Zabieliło, *Polityka ZSRR wobec Niemiec weimarskich i hitlerowskich*. „Przegląd Zachodni” nr 4/1967, ss. 55 - 76.

¹¹⁰ K. Lapter, *Rozkład systemu wersalskiego. Narastanie agresywnych dążeń imperializmu niemieckiego po pierwszej wojnie światowej*. W: *O problemie niemieckim*. Warszawa 1962, ss. 35 - 55.

¹¹¹ A. Skrzypek, *Kłajpeda jako zagadnienie międzynarodowe (1918 - 1939)*. „Dzieje Najnowsze” nr 3/1971, ss. 55 - 79.

¹¹² J. Pajewski, *Polityka Gustawa Stresemanna w świetle nowszych badań*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1957, ss. 161 - 172; tenże, *Z nowszych badań nad polityką Gustawa Stresemanna*. „Przegląd Zachodni” nr 1/1959, ss. 57 - 66; R. W. Staniawicz, *Stresemann — nagroda Nobla i remilitaryzacja Niemiec*. „Więź” nr 1/1959, ss. 65 - 76; W. Balcerak, *Polityka zagraniczna Polski w dobie Locarna*. Wrocław — Warszawa — Kraków 1967.

¹¹³ H. Batowski, *Austria i Sudety 1919 - 1938*. Poznań 1968; recenzje: A. Galiński, „Nowe Książki” nr 8/1969, ss. 520 - 521; M. Nurek, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne. Seria Pomorze” nr 19/1969, ss. 151 - 153.

¹¹⁴ J. Kozeński, *Sprawa przyłączenia Austrii do Niemiec po I wojnie światowej (1918 - 1922)*. Poznań 1967; recenzje: W. Balcerak, *Studia z dziejów ZSRR i Europy Wschodniej* t. 5, 1969, ss. 245 - 248; J. Kozeński, *Austria 1918 - 1968*. Poznań 1970.

¹¹⁵ J. Kozeński, *Stosunki niemiecko-czechosłowackie w dwudziestolecu 1918 - 1939*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1974, ss. 1 - 30.

¹¹⁶ K. Grzybowski, *Polityka Watykanu*. W: *Szkice z dziejów papieżstwa*. Warszawa 1958; tenże, *Z dziejów politycznej ideologii Watykanu*. „Kwartalnik Historyczny” nr 3/1953.

¹¹⁷ K. Piwarski, *Watykan i faszizm (1929 - 1939)*. Warszawa 1960, recenzje prac K. Grzybowskiego (por. przyp. 116) i K. Piwarskiego: W. Sadekowski, *50 lat polityki watykańskiej*. „Trybuna Ludu” nr 59/1961, s. 6; tenże, *Watykańskie sojusze*. „Wychowanie” nr 2/1961, ss. 34 - 36; W. Sulewski, *Watykan, papież, polityka*. „Walka Młodych” nr 4/1958, s. 4.

¹¹⁸ Pewną orientację dają prace: L. Dzikiewicz, *Republika Weimarska i IV Republika Francuska*. „Świat i Polska” nr 5/1957, ss. 1 - 52; M. Leczyk, *Z walki komunistycznych partii Niemiec i Francji przeciwko okupacji Zagłębia Ruhry w 1923 r.*

Najpełniej zrekonstruowano stosunki polsko-niemieckie. Najważniejsze pozycje obszernej literatury naukowej, nie tylko polskiej, uwzględnił i omówił w fundamentalnym dla tego zagadnienia opracowaniu G. Labuda¹¹⁹. Spośród badaczy polskich skupiających swą uwagę na zagadnieniach z okresu międzywojennego na czoło wysuwają się badania J. Krasuskiego¹²⁰. Najwięcej zainteresowania i dyskusji wzbudziły dwie pierwsze prace tego autora na temat stosunków polsko-niemieckich w okresie 1919 - 1932¹²¹. J. Krasuski rzucił swe rozważania na szerokie tło dziejów powszechnych. Jeśli nawet tło to pozostaje nieraz w luźniejszym związku z głównym tematem i selekcja może budzić wątpliwości, to jednak droga ta — ogólnie biorąc — wydaje się słuszna. Należy przy tym zaznaczyć, iż przy niezwykle szerokich implikacjach międzynarodowych stosunków polsko-niemieckich, autor był zmuszony przestudiować ogromną literaturę przedmiotu. W pracach tych jest sporo zagadnień szczegółowych, ale o dużym znaczeniu dla poznania stosunków polsko-niemieckich, które dopiero w rozprawach J. Krasuskiego doczekały się pierwszej eksploracji i oceny, bądź też rozwinięcia poza zakres dotychczasowego stanu wiedzy. W krytycznych uwagach, które padły na temat prac J. Krasuskiego, zwracano głównie uwagę na ich koncepcję, która — zdaniem krytyków — doprowadziła autora do „istotnych zniekształceń i dysproporcji w obrazie stosunków polsko-niemieckich”, a także podkreślano „mglistość ich założeń metodologicznych, postaw, charakteryzujących się w kombinacji krańcowego nieraz fatalizmu z ujęciami na wskroś subiektywistycznymi i woltarystycznymi”¹²². Jednakże prace J. Krasuskiego stały się przede wszystkim konkretną propozycją naukową, stworzyły grunt pod mery-

W: *Zeszyty naukowe WAP. Historia* nr 18/1968, ss. 81 - 94; M. Sobolewski, *Od drugiego Cesarstwa do piątej Republiki. Z dziejów politycznych Francji 1870 - 1959*. Warszawa 1963; Z. Grot, *Pruska polityka narodowościowa w Północnym Szlezewiku 1864 - 1920*. Poznań 1967; Z. Lietz, *Plebiscyt w Szlezewiku W: Polska—Niemcy—Europa. Studia z dziejów myśli politycznej i stosunków międzynarodowych*. Pod red. A. Czubińskiego. Poznań 1977.

¹¹⁹ G. Labuda, *Polska granica zachodnia. Tysiąc lat dziejów politycznych*. Poznań 1971 (omówienie literatury dla okresu 1919 - 1933 por. ss. 377 - 387, 394 - 396).

¹²⁰ J. Krasuski, *Stosunki polsko-niemieckie 1919 - 1925*. Poznań 1963; tenże, *Stosunki polsko-niemieckie 1926 - 1932*. Poznań 1964; tenże, *Stosunki polsko-niemieckie 1919 - 1932*. Poznań 1975 (skrótowa i poprawiona wersja dwóch poprzednich książek); tenże, *Stosunki polsko-niemieckie 1871 - 1939*. Warszawa 1967.

¹²¹ Por. recenzje: R. Bierzanek, „Kwartalnik Historyczny” z. 1/1964; S. Zabiello, „Sprawy Międzynarodowe” z. 2/1963; A. Brożek, „Zaranie Śląskie” nr 2/1963; B. Skaradziński, „Więź” nr 1/1963.

¹²² M. Orzechowski, H. Zieliński, *O właściwe spojrzenie na stosunki polsko-niemieckie w okresie międzywojennym*. „Kwartalnik Historyczny” nr 2/1966, ss. 405 - 406.

toryczną, wielostronną dyskusję na ten temat oraz podstawę nowej, doskonalszej wersji tego ujęcia.

Uzupełnienie badań w dziedzinie stosunków polsko-niemieckich stanowią wspomniane prace B. Ratyńskiej, K. J. Błahuta, A. Dominiczaka oraz monografia K. Skubiszewskiego¹²³. W studiach tych obejmujących w większości przypadków mniej lub bardziej obszernie całość złożonej problematyki oficjalnych bezpośrednich stosunków międzypaństwowych Polski i Niemiec weimarskich, na tle ich wielostronnych powiązań, rzadko i marginalnie raczej poruszane były bezpośrednio i nieoficjalnie działania propagandowe wobec Polski ze strony ówczesnego państwa niemieckiego i jego organizacji społecznych, politycznych, militarnych i in. Łukę tę w bardzo znacznym stopniu wypełniły prace K. Fiedora¹²⁴, ostatnia książka J. Sobczaka¹²⁵ a także publikacje i przyczynki naukowe W. Tomkiewicza¹²⁶, M. Cygańskiego¹²⁷, A. Czubińskiego¹²⁸, B. Olszewskiego¹²⁹, F. Połomskiego¹³⁰, A. Wolff-Powęskiej¹³¹, W. Zielińskiego¹³². Osobnym

¹²³ K. Skubiszewski, *Zachodnia granica Polski*. Gdańsk 1969; recenzje: M. Wojciechowski, „Kultura” nr 4/1970, s. 11; Z. Łuczynski, „Więź” nr 5/1970, ss. 108 - 118; R. Bierzanek, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” z. 2/1970, ss. 299 - 303.

¹²⁴ K. Fiedor, *Antypolskie organizacje w Niemczech 1918 - 1933*. Wrocław 1973; recenzja: B. Drewniak, R. Wapiński, F. Hawranek, R. Gelles, „Sobótka” nr 3/1974, ss. 402 - 414; K. Fiedor, *Rola prasy, radia, filmu w antypolskiej propagandzie w Republice Weimarskiej*. W: *Studia Śląskie* t. 25, 1974, ss. 53 - 58; tenże, *Niemiecki ruch pacyfistyczny wobec spraw polskich w okresie międzywojennym*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1977, ss. 23 - 55.

¹²⁵ J. Sobczak, *Propaganda zagraniczna Niemiec weimarskich wobec Polski*. Poznań 1973, recenzje: B. Dopierała, „Sprawy Międzynarodowe” z. 7/1974, ss. 149 - 153; J. Łaptos, „Kwartalnik Historyczny” nr 3/1976, ss. 643 - 648.

¹²⁶ W. Tomkiewicz, *Z dziejów propagandy antypolskiej w Niemczech (Od Bismarcka do Hitlera)*. W: *Z dziejów stosunków polsko-niemieckich*. Warszawa 1964, ss. 97 - 141.

¹²⁷ M. Cygański, *Zawsze przeciw Polsce. Kariera polityczna Otto Ulitza*. Warszawa 1966; tenże, *Wpływ wewnętrznej polityki rządów Republiki Weimarskiej na mniejszość niemiecką w Polsce 1919 - 1932*. W: *Najnowsze dzieje Polski 1914 - 1939* t. X, 1966, ss. 157 - 167.

¹²⁸ A. Czubiński, *Opinia publiczna w Niemczech wobec kryzysu politycznego w Polsce na przełomie lat 1925/1926*. W: *Zeszyty naukowe UAM, Historia* z. 8/1968, ss. 325 - 349.

¹²⁹ B. Olszewski, *Narodowościowe aspekty polityki interwencyjnej Republiki Weimarskiej na Śląsku w świetle niektórych dokumentów niemieckich*. W: *Studia Śląskie* t. 20, 1971, ss. 225 - 248.

¹³⁰ F. Połomski, *Niemiecki Urząd do Spraw Mniejszościowych 1922 - 1937*. Wrocław 1965; recenzja: T. Fałęcki, „Zaranie Śląskie” z. 3/1966, ss. 534 - 536.

¹³¹ A. Wolff-Powęska, *Problematyka Ostforschung w polskim piśmiennictwie naukowym*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1971, ss. 397 - 408.

¹³² W. Zieliński, *Polska i niemiecka propaganda plebiscytowa na Śląsku*.

nurtem potoczyły się badania nad dziejami powstań narodowych (Wielkopolskiego i śląskich) oraz plebiscytów, ujmowane kompleksowo ze szczególnym uwzględnieniem aspektów społeczno-ideowych, politycznych i gospodarczych. Omawianie w tym miejscu tej bogatej, wielopłaszczyznowej literatury naukowej i publicystycznej miałyoby się oczywiście z celem, tym bardziej, że było to niejednokrotnie tematem wnikliwych refleksji w literaturze przedmiotu ¹³³.

Warto jednak zaznaczyć, iż istotnym mankamentem wydanych w Polsce prac, było — jak wskazują niektórzy badacze — to, iż „ukazywały one dzieje powstań narodowych, jednostronnie, wyłącznie przez pryzmat polskiego ruchu narodowowyzwoleńczego. Zbyt ostro podkreślały przy tym odrębność i samodzielność tego ruchu wobec rewolucji niemieckiej” ¹³⁴. Często zapominano, że Powstanie Wielkopolskie stanowiło fragment rewolucji burżuazyjno-demokratycznej w Niemczech, rzadko poruszano też kwestię zwalczania powstań przez stronę niemiecką, wspierania niemczyzny śląskiej przez Republikę Weimarską, wpływu powstań na umocnienie nacjonalizmu i szowinizmu w Niemczech itp. Problemy te podjęto dopiero w końcu lat sześćdziesiątych. Znalazły one stosunkowo szerokie odbicie w najnowszych pracach o Powstaniu Wielkopolskim ¹³⁵ i powstaniach śląskich ¹³⁶.

W naukowej literaturze polskiej odczuwa się wyraźny brak studiów poświęconych zagadnieniom z dziedziny życia kulturalnego w Republice Weimarskiej. Jako pewne wzorce tylko — gdyż nie dotyczą one okresu przed 1933 r. — mogłyby służyć prace B. Drewniaka ¹³⁷ i H. Orłowskie-

---

Wrocław 1972, recenzje: F. Hawranek, „Sobótka” nr 3/1973, ss. 398 - 401; J. Rajewski, „Kwartalnik Historyczny” nr 1/1974, ss. 207 - 211.

¹³³ S. Kubiak, *Bibliografia historii Powstania Wielkopolskiego 1918 - 1919*. Poznań 1963; *Sesja naukowa poświęcona problematyce Powstania Wielkopolskiego 1918/1919 roku*. W: *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza*. Poznań 1960 t. V; J. Przewłocki, W. Zieliński, *Historiografia powstań śląskich*. W: *W pięćdziesiątą rocznicę powstań śląskich i plebiscytu*. Katowice 1971.

¹³⁴ A. Czubiński, *Rewolucja 1918 - 1919 w Niemczech*. Poznań 1977, ss. 11 - 12.

¹³⁵ A. Czubiński, *Wpływ rewolucji w Niemczech na odbudowę niepodległego państwa polskiego*. „Sobótka” nr 4/1968, ss. 505 - 526; tenże, *Rola Powstania Wielkopolskiego w walce narodu polskiego o powstrzymanie niemieckiego „parcia na wschód”*. „Przegląd Zachodni” nr 5 - 6/1968, ss. 55 - 78; *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919*. Praca zbiorowa pod red. Z. Grota. Poznań 1968; A. Czubiński, *Powstanie Wielkopolskie 1918 - 1919*. Poznań 1978.

¹³⁶ M. Wrzosek, *Powstania śląskie 1919 - 1921. Zarys działań bojowych*. Warszawa 1971; W. Ryżewski, *Trzęsienie powstanie śląskie 1921. Geneza i przebieg działań bojowych*. Warszawa 1977.

¹³⁷ B. Drewniak, *Kultura w cieniu swastyki*. Poznań 1969; tenże, *Teatr i film III Rzeszy w systemie hitlerowskiej propagandy*. Gdańsk 1972.

go¹³⁸. Pełnia rozkwitu życia intelektualnego, rozwoju nauki, sztuki, literatury itd. tylko w niektórych pracach znalazła obszerniejsze naświetlenie. Głównie dotyczy to badań nad literaturą niemiecką M. Szyrockiego¹³⁹, J. Chodery¹⁴⁰, W. Szewczyka¹⁴¹, F. Ryszki¹⁴². Niewielkie fragmenty dotyczące architektury niemieckiej znajdujemy w pracach T. Broniewicza¹⁴³ i P. Trzeciaka¹⁴⁴ oraz filmu — J. Toeplitza¹⁴⁵. Prace M. Friedberga¹⁴⁶, S. Ossowskiego¹⁴⁷, A. Rogalskiego¹⁴⁸ oraz przyczynki naukowe W. Honszy¹⁴⁹, T. Krońskiego¹⁵⁰, J. Kosiana¹⁵¹, H. Orłowskiego¹⁵², J. Szłapczyńskiego¹⁵³, E. Kuźmy¹⁵⁴ wydają się być kroplą w morzu potrzeb w tym zakresie. Specyfika tej dziedziny spowodowała, że historycy niechętnie wykraczają poza swoje naukowe kompetencje i próbują analiz szczegółów wchodzących już ściśle w zakres teorii innych dyscyplin naukowych: muzykologii, teatrologii, filmologii oraz historii sztuki lub literatury.

Przedstawiony powyżej stan badań nad dziejami Republiki Weimarskiej jest odzwierciedleniem ogólnej sytuacji w dziedzinie historii powszechnej XX w. Przyczyny opóźnień badań polskiej historiografii nad dziejami powszechnymi są dość oczywiste. Przez szereg lat polscy historycy zmuszeni byli poświęcać cały swój czas i wysiłek, koncentrować całą uwagę na badaniach nad dziejami ojczystymi. Właśnie najnowsze

¹³⁸ H. Orłowski, *Literatura w III Rzeszy*. Poznań 1975.

¹³⁹ M. Szyrocki, *Dzieje literatury niemieckiej* t. 2, Warszawa 1972.

¹⁴⁰ J. Chodera, *Literatura niemiecka o Polsce w latach 1918 - 1939*. Katowice 1969.

¹⁴¹ W. Szewczyk, *Literatura niemiecka XX wieku*. Katowice 1962.

¹⁴² F. Ryszka, *Literatura pod ciśnieniem historii*. Katowice 1967.

¹⁴³ T. Broniewicz, *Architektura ostatnich dwóch stuleci*. Wrocław 1962.

¹⁴⁴ P. Trzeciak, *Przygody architektury XX wieku*. Warszawa 1976.

¹⁴⁵ J. Toeplitz, *Historia sztuki filmowej* t. 2 (1914 - 1928) Warszawa 1956, t. 3 (1929 - 1933) Warszawa 1959.

¹⁴⁶ M. Friedberg, *Kultura polska a niemiecka*. Poznań 1946.

¹⁴⁷ S. Ossowski, *Więź społeczna i dziedzictwo krwi*. Warszawa 1966.

¹⁴⁸ A. Rogalski, *Pasażerowie Arki Noego*. Poznań 1965.

¹⁴⁹ W. Honsza, *Z literatury niemieckiej. Doświadczenia — inspiracje — propozycje*. Katowice 1970; dalej artykuł *Konstatacje i perspektywy. Stan badań twórczości Tomasza Manna*. W: *Germanica Wratislaviensis* 1971, ss. 33 - 54.

¹⁵⁰ T. Kroński, *Rozważania wokół Hegla*. Warszawa 1960.

¹⁵¹ J. Kosian, *Postawa D. Bonhoeffera wobec rodzącego się w Niemczech fašyzmu*. „Przegląd Zachodni” nr 2/1975, ss. 313 - 326.

¹⁵² H. Orłowski, *Idea Rzeszy w literaturze epoki wilhelmskiej oraz Republiki Weimarskiej*. „Studia Historica Slavo-Germanica” t. I, 1972, ss. 97 - 111.

¹⁵³ J. Szłapczyński, *Nauka niemiecka w służbie „Drang nach Osten”*. „Sprawy Międzynarodowe” z. 11/1968, ss. 91 - 102.

¹⁵⁴ E. Kuźma, *Związki i przeciwieństwa między niemieckim i polskim ekspresjonizmem*. „Studia Historica Slavo-Germanica” t. III, 1974, ss. 3 - 29.

dzieje naszego narodu sprawiły, że ich opracowanie i utrwalenie wyników tych badań w świadomości społecznej narodu było zadaniem, wobec którego na dalszy plan odsunięto wszystkie inne problemy. W ciągu ostatnich kilkunastu lat sytuacja zaczęła ulegać zmianie. Bardziej docenia się już znaczenie polskich badań nad historią powszechną. Główny wysiłek historyków pochłonęło przybliżenie społeczeństwu dziejów poszczególnych krajów, zwłaszcza narodów europejskich. Spośród nich zaś największe zainteresowanie budzi państwo niemieckie. Nieustannie rośnie literatura „pogranicza” tj. prace przedstawiające różne fragmenty stosunków polsko-niemieckich, zwłaszcza o tragicznych latach wojny i okupacji 1939 - 1945. Ciągłe też wzrasta nasza wiedza o II wojnie światowej i zbrodniach hitlerowskich. Natomiast prac poświęconych wyłącznie historii Niemiec XX w. ukazało się w ostatnich latach znacznie mniej. Braki starano się uzupełniać przekładami z języków obcych¹⁵⁵, ale tłumaczenia — jak wiadomo — problemu nie rozwiązują. Prace obce, pisane z myślą o obcym odbiorcy, mogą spełniać jedynie rolę pożytecznych uzupełnień, nie gwarantują jednak dokładnej znajomości dziejów Niemiec.

Przejdźmy teraz do samych postulatów badawczych. Ogólnie można powiedzieć, że historiografia polska, po rozszerzeniu kwestionariusza badawczego i strony interpretacyjnej — co nastąpiło pod wpływem marksistowskiego przełomu metodologicznego — zaczęła ostatnio dążyć do pogłębienia tych osiągnięć, nadania im nowego swoistego wyrazu, choć w wielu wypadkach są to bardziej prognozy niż dokonania. Z tych nowych cech należy wymienić tendencje do korzystania z doświadczeń i metod nauk społecznych: socjologii, ekonomii politycznej, filozofii i in. Chodzi tu o osiągnięcie bardziej wszechstronnego obrazu najnowszych dziejów Niemiec, szczególnie w odniesieniu do deficytowych dotąd dziedzin, jak np. wspomniana historia kultury Republiki, wymagająca zarówno rozbudowy literatury przedmiotu, jak i unowocześnienia koncepcji badań.

Wydaje się, że polska historiografia dojrzała już do tego by dać, w oparciu o dotychczasowe ustalenia, nową i pełną syntezę dziejów Niemiec weimarskich. Syntezę, która odpowiadałaby współczesnym pojęciom o procesie historycznym, obejmując nie tylko wąski zakres wypadków politycznych, ale ogarniając również nie tak efektywne, lecz niemniej istotne elementy gospodarcze, społeczne i kulturalne. Winny ją przenikać ele-

¹⁵⁵ Por. m.in.: J. Benoist-Mechin, *Niemcy i armia niemiecka 1918 - 1938*. Warszawa 1939; H. I. E. Hannover, *Zanim przyszedł Hitler. Sądy i polityka w Republice Weimarskiej*. Warszawa 1972; B. Engelmann, *My poddani. Antypodęcznik historii Niemiec*. Poznań 1976; G. L. Moss, *Kryzys ideologii niemieckiej. Rodowód intelektualny Trzeciej Rzeszy*. Warszawa 1972; A. Bullock, *Hitler — studium tyranii*. Warszawa 1964; J. C. Fest, *Oblicze III Rzeszy*. Warszawa 1970; *Zarys historii niemieckiego ruchu robotniczego*. Warszawa 1965 i inne.

menty porównawcze. Historię Republiki Weimarskiej można pisać i rozumieć tylko przy założeniu, że jest ona częścią ogólnych dziejów Europy, przeżywającej wówczas gwałtowną demokratyzację. Synteza taka nie może być opisem struktur czy statycznym obrazem Niemiec w poszczególnych okresach, lecz prezentować winna dynamikę przemian, mechanizmy rozwoju. Sprawa jest tym pilniejsza, iż synteza jako podsumowanie naszej wiedzy i interpretacji na danym etapie badań, ma swoją określoną aktualność, tym mniejszą, im badania są intensywniej prowadzone. Stąd wymaga ona okresowej przebudowy, adaptacji do nowych potrzeb naukowych i społecznych, musi często pisana być na nowo.

Historia gospodarcza, coraz bliższa pojęć i metod ekonomii, w odniesieniu do dziejów Republiki Weimarskiej wymaga bardziej pogłębionych, globalnych, a także monograficznych badań nad produkcją, konsumpcją i rynkiem. Na tym tle rysuje się pilna potrzeba badań nad polityką gospodarczą i finansową państwa, pożyczkami zagranicznymi, inflacją lat 1918 - 1923 i kryzysem 1929 - 1933, handlem wewnętrznym i zagranicznym, produkcją przemysłową i rolną, spółdzielczością itp.

Większy nacisk winien być położony na historię społeczną. Odczuwa się zwłaszcza wyraźny brak prac poświęconych położeniu i strukturze klasy robotniczej w Niemczech, sytuacji prawnej robotników, problemom walki z bezrobociem, konfliktom społecznym w mieście i na wsi. Brak równoległych badań dotyczących pozostałych klas i warstw społecznych: inteligencji, burżuazji finansowej i przemysłowej, junkierstwa, chłopów, drobnomieszczanstwa. Bez rozwinięcia badań nad historią społeczną, dziejami klas, warstw i grup społecznych Republiki, ich mentalności, ideologii i świadomości nie uzyskamy pogłębionej historii politycznej.

W tej ostatniej dziedzinie zadania najpilniejsze to opracowanie dziejów politycznych Niemiec w latach 1920 - 1929, a także historii poszczególnych partii politycznych: zwłaszcza Komunistycznej Partii Niemiec i Socjaldemokratycznej Partii Niemiec w całym okresie, Niemieckiej Partii Centrum w latach 1919 - 1929, *NSDAP* w latach 1924 - 1933, a także Niemieckiej Partii Ludowej i Niemiecko-Narodowej Partii Ludowej — spełniających istotną rolę w walce o władzę i jej wykonywanie. Wyłania się pilna potrzeba biografistyki, nie tylko — tak jak to było dotychczas — przedstawicieli ruchu hitlerowskiego, ale wszystkich ważniejszych postaci sceny politycznej Republiki. Niezbędne jest również pogłębienie badań nad polityką zagraniczną Niemiec, przede wszystkim w dziedzinie stosunków bilateralnych (z Francją, W. Brytanią, Stanami Zjednoczonymi i ZSRR) a także miejsca państwa i narodu niemieckiego w świecie. Podobnie długą listę postulatów można przedstawić w odniesieniu do dziejów wojskowości i militarystyki niemieckiego, historii poszczególnych krajów (zwłaszcza Prus), kultury i nauki.

Reasumując należy stwierdzić, iż mimo pozornie dużej ilości publikacji w zakresie historii Niemiec lat 1919 - 1933 i stosunków polsko-niemieckich tego okresu, nadal pozostaje wiele do zrobienia, zarówno pod względem faktograficznym jak i interpretacyjnym. Likwidacja „białych plam” na mapie historiografii Republiki Weimarskiej wymaga jeszcze wiele pracy i wysiłku tak w dziedzinie badań syntetycznych i monograficznych, jak i w zakresie wydawnictw źródłowych.